

OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT TO'QIMACHILIK VA YENGIL SANOAT INSTITUTI

MUSTAQIL ISH

Mavzu: Kasbiy psixologiya fanining predmeti, qo'llanish sohalari va asosiy muammolari.

Bajardi: 18-15 guruhi talabasi Saidova M.

Tekshirdi: f.f.d.prof. Abduraxmonov F.R.

Toshkent -2016

Mavzu: Kasbiy psixologiya fanining predmeti, qo'llanish sohalari va asosiy muammolari.

Reja:

1. Kasb va kasbiy psixologiya haqida umumiy tushuncha.
2. Kasbiy psixologiya fanining ob'ekti va predmeti.
3. Kasbga xos psixologik jarayonlar va ularni o'rganishga bo'lgan ehtiyojlar.
4. Kasbiy psixologiya fanining kelajagi va hozirgi zamon talablari.

1 – savol. Kasb va kasbiy psixologiya haqida umumiy tushuncha.

Insoniyat paydo bo'libdiki u har doim o'zini boqishga, ehtiyojlarini qondirishga harakat qilgan va hozirda ham shu yo'ldan bormoqda. Inson o'z ehtiyojlarini eng avvalo oziq – ovqat, boshpana, kiyim – kechaklarga bo'lgan ehtiyojlarni qondirishdan boshlagan. Keyinchalik yangi sivilizatsiyalar paydo bo'lgach, ya'ni insoniyat madaniyatlashib borgan sari o'z ehtiyojlariga kerak bo'lgan maxsulotlarni ishlab chiqara boshlagan. Bular eng avvalo shu sohadagi kasb egalari paydo bo'lishiga va jamiyatni shu maxsulotlarga bo'lgan ehtiyojini qondirishga intilishlarni paydo qilgan. Jamiyat rivojlana borgan sari yangi kasblar paydo bo'lgan va rivojlanib borgan. Insonlar esa yaxshi yashashga intilganlar. Buning uchun kasb tanlaganlar, tajriba oshirganlar va bilimlarni to'plaganlar.

Kasb - inson ish faoliyatining ma'lum tajriba, tayyorgarlik talab etadigan faoliyat turi, sohasi, hunardir. Kasbga umumiy yoki maxsus ma'lumot hamda amaliy tajriba yo'li bilan erishiladi. Kasb ichida mehnat faoliyatining eng tor xarakteri bilan ajralib turuvchi ixtisoslari bor. Ba'zi kasblarda bir qancha ixtisoslar masalan: chilangar kasbida – remontchi chilangar, asbobsoz chilangar, yig'uvchi chilangar kabi yo'nalishlar mavjud. Dunyoda 60 ming (qiyoslash uchun Rossiyada 20 ming) O'zbekistonda 6 mingdan ziyod kasblar mavjud.¹ SHuni aytish joyizki jamiyat rivojlangan sari kasblar ham ko'payib boradi. SHu bilan birga kasb bu jamiyatdagi qabul qilingan huquqiy – normativ qonunlarga amal qilishi zarur bo'ladi.

SHuni aytish kerakki kasb –hunar va uni egalari azaldan xalqimiz tomonidan e'zozlanib kelingan. O'zbekistonda hozirda bilimdon, o'z kasbini yaxshi egallagan, mustaqil fikrlovchi, o'z kasbiga ijodiy yondashuvchi, yuqori malakali, madaniyatli, izlanuvchan, intiluvchan mohir ustalar, kasb egalari ko'proq talab qilinmoqda. SHunga asosan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning asarlarida va Vazirlar mahkamasi qarorlarida (Nizomlarida)

¹ А.Жалолов касб қандай танланади. Т., 2010 й. 62 б.

mutaxassis kadrlar tayyorlash masalasi dolzarb va katta e'tibor berilayotgan masalalardan biri bo'lib turibdi.

O'zbekistonda olib borilayotgan islohatlar bilan bog'liq xalq ta'limini tubdan islohat qilish to'g'risida I.A Karimov o'zining "Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori" asarida fikr bildirib shunday deydilar: "Shu tariqa yoshlarning biron – bir shaklda bilimlarini takomillashtirish, muayyan kasb – xunar egasi bo'lib etishishlari uchun sharoit yaratiladi".² Bu bilan davlatimiz yoshlarni kasb – xunar egasi bo'lishlari uchun barcha imkoniyatlarni yaratib berayotganligi yaqqol ko'zga tashlanadi. Yoshlar bu jamiyatning kelajagi, ularni o'zlari qiziqqan kasblarni egallashi, hayotda o'z o'rinlarini topa olishlari zaruriy jarayon hisoblanadi.

Kasb – hunarli bo'lish inson uchun zarur bir ehtiyoj ekanligini buyuk avlodlarimiz o'z asarlarida aytib o'tganlar. Deylik Kaykovus o'zining "Qobusnoma" asarida shunday yozadi "Bas, agar aqling bo'lsa xunar o'rgang'il, nedinkim hunarsiz aql – boshsiz tan, suratsiz badandekdir... Ey farzand, ogoh bo'lki, xunarsiz kishi hamisha foydasiz bo'lur va hech kishiga naf' etkurmas."³

Hozirda o'sib kelayotgan yoshlar o'z qiziqishlaridan kelib chiqib minglab kasblar ichidan o'zi uchun qiziqarli bo'lgan kasbni tanlab olishlari va o'z hayotlarini mazmunli, yaxshi o'tkazishlari uchun intiladilar. Ularga bu kasblarni tanlashlarida kasb psixologiyasining o'rni va ahamiyati juda katta. "Men kelajakda kim bo'laman?", "YAxshi yashashim uchun qaysi kasbni tanlashim kerak?", "Mendagi iqtidor shunga etadimi?", "Kelajagimdan qoniqamanmikan?" degan ko'lab savollar yoshlarni o'ylantiradi. Bu savollarga javob olish uchun ular ko'plab kuzatadilar, hayotdan ma'lum bir malakalar olishga intiladilar. Kattalarni maslahatlarini o'ylaydilar va ikkilanib yuradilar. Kasb psixologiyasi esa ularni to'g'ri yo'lga solishga harakat qiladi.

Izlanuvchi yoshlar kasb – xunar va uni egallash, hayotlarini, kelajaklarini hal qiluvchi omil ekanligini bilib boradilar. Shulardan kelib chiqib **kasb – bu inson hayoti uchun zarur bo'lgan, jamiyatdagi huquqiy normalarga javob beradigan, insonni kelajagini belgilab beradigan o'ziga xos murakkab bo'lgan jarayon** deb belgilashimiz mumkin. Kasbga xos bo'lgan jarayonlar, ularni egallash, tanlash inson psixologiyasi bilan bog'liq. Kasb psixologiyasi aynan shunday murakkab jarayonlarni o'rganish orqali yoshlarni o'zlari qiziqqan kasbga yo'nalish beruvchi murakkab fan hisoblanadi. Har bir kasbning o'ziga xos bo'lgan tomonlari, insonlarni o'ziga jalb qila oladigan qirralari mavjud bo'lib, inson bu jarayonlarni kuzatib borib shu kasbni egallashga intiladi. Bu jarayonlarda inson

² И.А.Каримов Баркамол авлод – Ўзбекистон taraqqiyotining poydevori. Т.,1998 й. 17 б.

³ Кайкоаус. "Қобуснома" Т., 1994 й. 26 б.

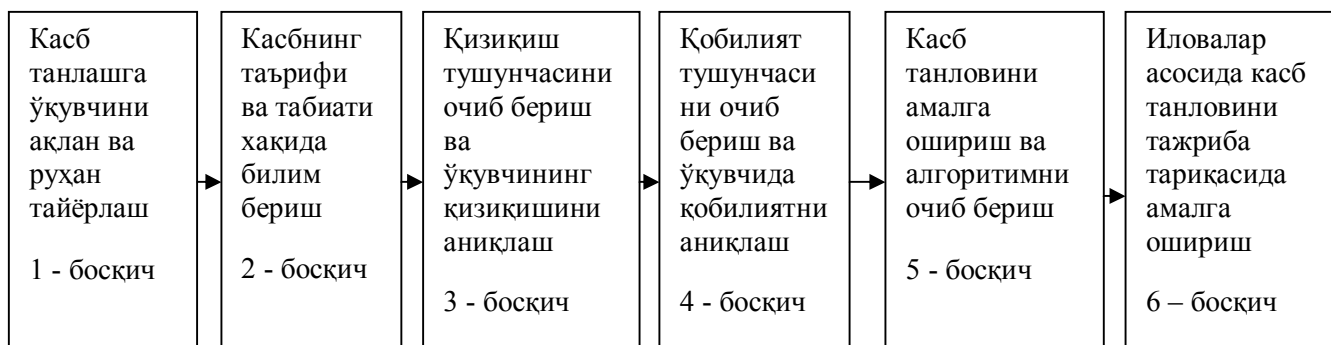
o'zini ruhiyati bilan shu kasbga xos bo'lgan psixologik tomonlarni ham shakllantirib boradi.

Jamiyatda bo'layotgan o'zgarishlar yoshlarni ham kasb tanlashda o'yantirib qo'yimoqda. Ko'plab yangi kasblar paydo bo'lmoqda, ularni fan yangiliklari, texnika va texnologik yangiliklar asosida ko'plab mutaxassisliklar bilan tanishishlari kasb tanlashda qiyin ahvolga solib qo'yimoqda. Bundan tashqari jamiyatni olg'a rivojlanib borishi yoshlarni olayotgan kasblarini raqobatbardoshligini, kerakligini va yashashlari uchun imkoniyatlar yaratib bera olishlariga ishonтира bilishini ham talab qilib bormoqda. Hayotiy jarayonlar, yashashga beriladigan imkoniyatlar, kasbga bo'lgan intilishlar tabiiy ravishda amaliy psixologiyaning bir bo'lagi bo'lgan **kasb psixologiyasiga** bo'lgan talabni zaruriy qilib qo'ydi va bu fanni paydo bo'lishiga olib keldi. Hozirda O'zbekistonda bu fan endi rivojlanishi kerak bo'lgan va yoshlarni tarbiyalashda, ularga kasb tanlashlariga yordam beruvchi asosiy mutaxassislik fani bo'lib bormoqda. Kasb psixologiyasini mohiyati bu insonni kasbga xos xatti – harakatini va kasb tarixi bilan bog'liq tomonlarni ko'rsatib berish, shuningdek yoshlarni, kasb tanlovchilarni o'zi qiziqqan kasbni tanlashlarida yo'nalishlar berish, keyinchalik kasbdan ketishlariga yordam berish kabilar hisoblanadi.

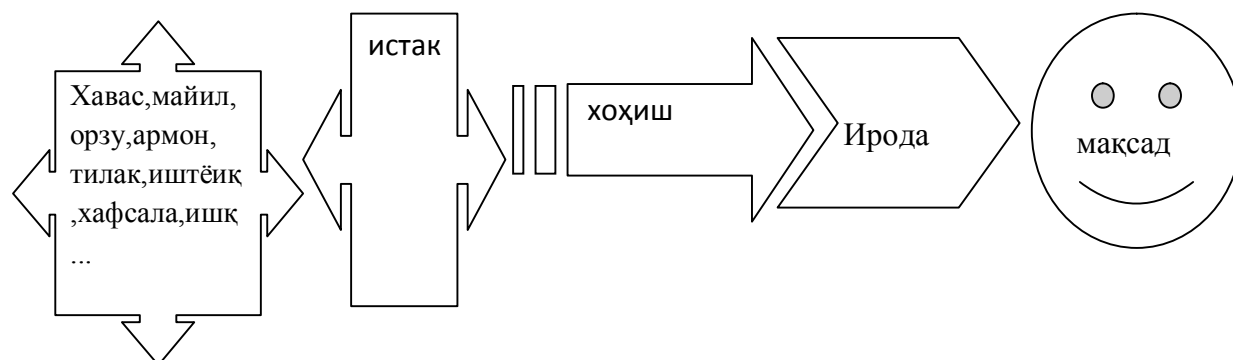
Dunyoga kelgan bola haqida, uning kelajagi haqida, qanday kasbni egallashi haqida ko'proq uning ota – onasi bosh qotiradi. Bolani maktabga chiqqanidan boshlab uning ota – onasi "Mening bolam kelajakda vrach bo'ladi", yoki ma'lum bir kasbni oldindan tayyorlab qo'yadilar. Lekin hayotni o'zi bolani shaxs sifatida rivojlanishi, biologik taraqqiyoti, psixologik imkoniyatlari asosida o'ziga xos bo'lgan kasbni tanlashlariga imkoniyat yaratadi. Dunyoga kelgan bolada kurtak tarzida o'ziga xos bo'lgan imkoniyatlar bo'ladi. Bola rivojlanib borgan sari unda ma'lum bir tamonga ixtidorlik ham taraqqiy etib boradi. SHaxs bo'lib borayotgan bolada psixologik xususiyatlar yuzaga chiqib, uni borliqqa bo'lgan qiziqishini ortirib boradi. Ayrim bolalar yosh davrlaridanoq o'simliklarga, ularning tuzilishlariga qiziqadilar, ayrimlari xarakatdagi xashoratlarga, xayvonlarga qiziqadilar. Qo'ng'izni ko'rgan bola uni xarakatlanishini tekshirib uni nima xarakatlantirmoqda degan savol bilan tekshirib ko'radilar. Uni bo'laklarga ajratadilar. Bunday bolalardan ko'plab yaxshi vrachlar, injinerlar, konstruktorlar, qassoblar chiqadi. Keyinchalik bunday shaxslar o'zida shu kasbga xos bo'lgan xususiyatlarni rivojlantirib boradilar. Bular ularning qiziqishlaridan kelib chiqadi. SHaxs sifatida bolada shu sohani bilishga ehtiyojlar rivojlanadi. Tanlagan mutaxassisligi bo'yicha bilimlar to'plab boradi. Bu maktabda, oliygohda, atrofdagilarning aytib berishlari va o'zining mustaqil o'rganishlari bilan shakllanib boradi. Maktabda bolalarga kasb bilan bog'liq bo'lgan tanishtirish darslarini ham tashkil etish zarur bo'ladi. Bunda bolalar ko'pchilik kasblar haqida bilib oladilar va

kasb tanlashlari uchun imkoniyatlar kengayadi. Ularni yuqori sinflarga o'tib borishlari bilan birga keyingi etaplarda qaysi kollejga va litseyga kirishlari ham aniqroq bo'lib boradi. Ular o'zlarini qiziqqan kasbni olishga mustaqil qarorlar qabul qilgan holda intiladilar.

Yoshlarning kasb tanlashlari maktabdan boshlanadi. Bunga ularni tayyorlab borish zarur bo'ladi. Buni psixolog olim Anvar Jalolov o'zining "Kasb qanday tanlanadi" kitobida shunday ko'rsatib beradi. (9 - b)

Bu rasmdan ko'rinib turibdiki yoshlar kasb tanlashlarida ma'lum bir bosqichlarni bosib o'tadilar. Xilma - xil va qiziqarli kasblarni tanlashning asosiy maqsadi yaxshi yashash va yaxshi kasbni tanlash hisoblanadi. O'zi uchun qiziqarli bo'lgan kasb insonni har doim o'z ustida ishlashga, uni yaxshiroq bilishga olib keladi. Insonda kasb tanlash jarayonini yana shu muallif quyidagicha belgilaydi.

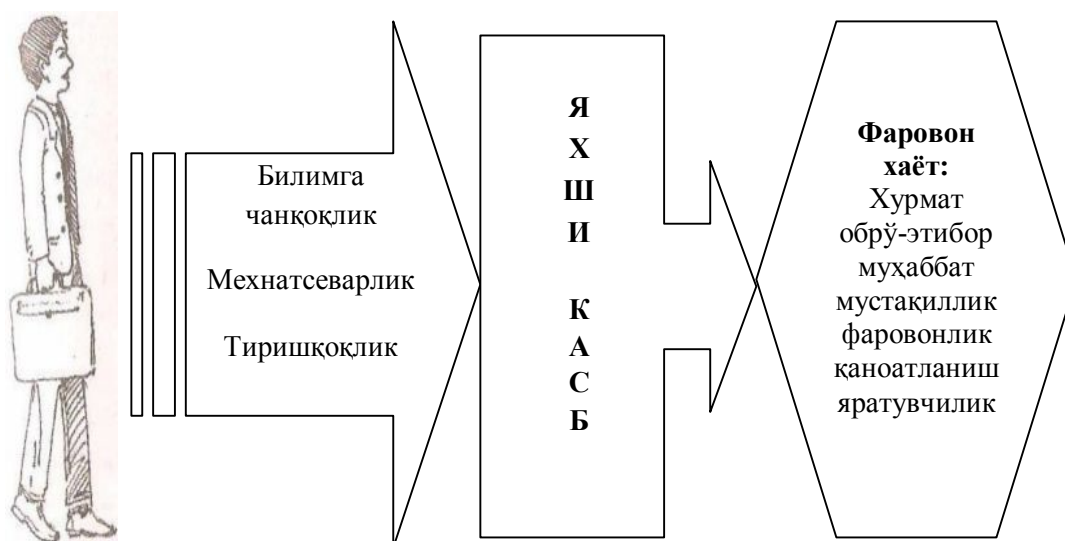
Insonda ma'lum kasbga, uni egallashga xavas, mayil, orzu, ishtiyoq, xafsala bo'lmasa u hech qanday kasbni egallay olmaydi. Insondagi shu jarayonlar odamning o'z kelajagini to'g'ri anglashga, tushunishga olib keladi. Unda istak, xohish paydo bo'ladi. Bular bolada ma'lum bir maqsadni shakllanishiga va bu yo'lda iroda kuchini sarf qilishga olib keladi. Irodali inson o'z maqsadi sari intiladi va orzu havaslariga erishadi. Bunda bolada paydo bo'luvchi xavas atrofdagi insonlarni kuzatish orqali, ularga aytilgan maqtov so'zlarini tinglash va uning mahoratiga qoyil qolish, odamlarni uning mahoratini maqtashlari, bu insonni

bilimdonligi, qo‘lidan ko‘plab ishlar kelishini kuzatishi unda shu insonga o‘xshashga xavasni uyg‘otadi. Unda orzu, armon, tilak, ishtiyoq va xafsala paydo bo‘ladi. Bu jarayonlar bolada uyg‘onayotgan ehtiyojlar va manfaatlar bilan bog‘liq bo‘lib uni o‘z oldiga qo‘ygan maqsadlarini amalga oshirishning xissiyotlari, irodalari bilan bog‘liq jarayondir.

Katta bo‘lib borayotgan bolada xavas paydo bo‘ladi. Kasbga nisbatan olganda bolani shu kasbga qiziqishi, intilishi, mayli, xohish, istak va orzusi bo‘lib ko‘zga tashlanadi. Bu yo‘lda bola o‘ziga tilak tilab shu kasbni egallashga bo‘lgan intilishi sodir bo‘ladi. Agarda bola o‘z tilaklarini xafsala bilan amalga oshirmasa, xarakat qilmasa bu armon va orzu bo‘lib qoladi. SHuning uchun u zo‘r ishtiyoq bilan xarakat qilishi va armonlarini amalga oshirishi zarur bo‘ladi. Ko‘rinib turibdiki bu jarayonlar insonga xos bo‘lgan psixologik jarayonlarni tashkil etib. Insonning maqsadini vujudga kelishining asosi hisoblanadi. Albatta bu jarayonda insondan iroda kuchi ham talab qilinadi. Ishtiyoq bu – zo‘r istak, xohish hisoblanadi.

Yoshlarni kasb tanlashlari yo‘lidagi bunday jarayonlarni o‘rgangan psixolog olimlar ularni quyidagicha ta’riflaydilar. Insonni anglash darajasiga ko‘ra kasb tanlashda quyidagi tomonlar ta’riflanadi. **Istak** - intilishning shunday bir turidirki, bunda inson faqatgina o‘zining hozirgi holatidan norozi ekanini his qilib tursa ham, lekin qanday maqsadga intilayotganini, binobarin, bu maqsadga erishishning yo‘l – yo‘riqlarini aniq bilmaydi. Bunda kishi nima istayotganini o‘zi anglab etmaydi. Bola o‘zi nimani istayotganini anglamas ekan bu istakni amalga oshirib bo‘lmaydi. Insondagi istak ma’lum darajada anglangan bo‘lsa, tilak – xavasga aylanib ketishi mumkin. **Tilak – havas** intilishning shunday bir turidirki, bunda inson faqatgina qanday maqsadga intilayotganligini biladi, lekin bu maqsadga erishish yo‘llarini aniq bilmaydi. Bunday tilak bo‘lgan payitda bolada ko‘pincha yangi intilish paydo bo‘ladi. Bunda bolada tilakka erishish uchun vosita va yo‘llarqidirish, ba’zi vaqtda esa o‘zida tug‘ilgan tilakni bosishga intilish hosil bo‘ladi. Agarda amalga oshirish uchun vosita va yo‘llar topilsa, u vaqtda tilak to‘la anglangan va maqsadga intilishning vosita va yo‘llarini aniq anglanganini ko‘rsatadi. Tilakni tobora anglanib borishi natijasida xohishga aylanib boradi. **Xohish** esa to‘la anglangan intilishdir. Bunda inson maqsadi sari anglangan xarakatlarni bajarishga tayyorlanadi va o‘z irodasini shu maqsad sari yo‘naltiradi. Kasb tanlashda inson irodaviy xarakatlarni amalga oshiradi. **Irodaviy xarakatlar** – ilgaridan mo‘ljallangan xohish bilan amalga oshiriladigan xarakatlardir. Insondagi bu irodaviy harakatlar ixtiyorsiz va ixtiyoriy ravishda bo‘lishi mumkin. Ixtiyoriy xarakatlar insonni anglangan va o‘z xohishi bilan bajariladigan harakatlari hisoblanadi. Irodaviy xarakatlar motivlar asosida amalga oshiriladi.

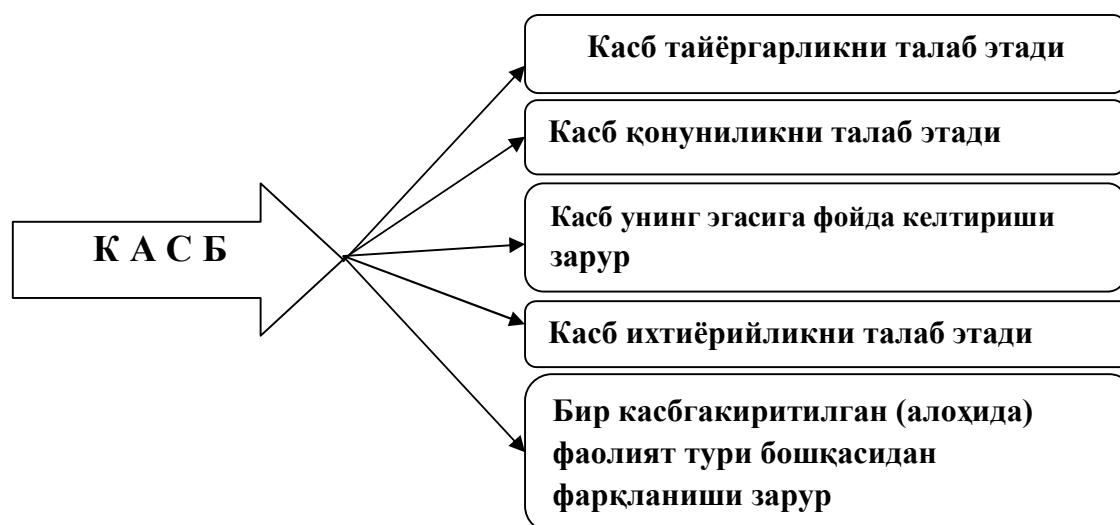
Motivlar kurashi natijasida inson o'zining maqsadlaridan kelib chiqib qarorlar qabul qiladi va shu qarorlarni amalga oshirish uchun intiladi. Qat'iat bilan qilingan xarakatlar maqsadni amalga oshirsa. Qat'iyatsizlik bu kasbdan yuz o'grishga olib keladi. Boshqa bir onson kasbni tanlashga olib keladi. Bu erda o'z qiziqishlaridan voz kechadi va oxir oqibatda adashganini biladi. Qat'iyatsizlik uni boshi berk ko'chaga olib keladi. Qat'iyat esa uni o'zi sevgan kasbini bilishga va undan rohatlanishga, qoniqishga olib keladi. Bu kasb orqali o'zini inson sifatida bilib boradi. Bu kasb orqali yaxshi yashaydi, orzulari amalga oshadi. **Kasb tanlash bu murakkab, lekin zaruriy jarayon bo'lib, insonni kelajagini va yaxshi yashash imkoniyatlarini yaratuvchi, shuningdek jamiyatda o'z o'rnini topib borib, unga foydali mehnat qilish hisoblanadi.** Yaxshi kasb tanlash uchun kerak bo'lga tomonlar quyidagicha ko'rsatilishi mumkin.

Kasb va kasbiy psixologik jarayonlar kasb tanlovchidan quyidagilarni talab qiladi:

- Umumta'lim maktablarida beriladigan ta'lim darajalaridagi bilimlarga ega bo'lishni;
- Kasb tushunchasining ta'rifini, uning tabiatini, xususiyatlarini kasblar sonini va turlarini bilishni;
- Kasbni inson hayotida muhim ahamiyatga ega ekanligini tushunish va u haqida tasavvurga ega bo'lish;
- Kasb tanlashga kerak bo'lgan idrokni, xohishni mavjud bo'lishi;
- O'z maqsadi va manfaatini to'g'ri anglab olgan bo'lishi;
- Kelajagi haqida tasavvurlarni bo'lishi.

Bulardan kelib chiqqan holda kasb tushunchasining asosiy tamoyillarini ko'rsatish mumkin. Bular quyidagi rasmda o'z aksini topgan:

Yoshlar o'z kelajagini anglagandagina, o'z qiziqishlari va manfaatlarini aniqlab olgandagina, hayotini tashkil etishdagi ehtiyojlarini tushungandagina kasbni tanlashlari onson kechadi. Kasb insonni boquvchi asosiy omil va hayotini tashkil etuvchi asos hisoblanadi.

Kasb haqida ko'plab olimlar o'z fikrlarini bildirganlar. Kasbni tushuntirishda va uni psixologiya fani bilan bog'liqligini taniqli rus psixologi Gurevich K.M. ham o'zicha tariflab bergan. Kasblar doimiy emas, ular paydo bo'ladi va yo'qolib ketadi. Ayrimlari fan – texnikaning rivojlanishi va takomillashib ketganligi sababli faqat otigina saqlanib qolgan bo'lsada, o'zlari tubdan o'zarib ketgandir. Bunga ko'plab misollar keltirish mumkin. Masalan tikuvchilik kasbi – bu kasb texnikani o'sganligi sababli hozirda tikuvchilar avtomatlashtirilgan ko'lab tikuv stanoklarini boshqaradilar. Bu erda matolarni to'qish nazarda tutilmoqda. SHuni aytish kerakki hozirgi to'quvchining ishini ilgari formatiyadagi tikuvchining ishi bilan taqqoslab bo'lmaydi deb ko'rsatadi psixolog olim.

Gurevich K.M. kasblarni paydo bo'lishini va shakllanishini quyidagicha ko'rsatadi. 1) Mehnat taqsimotini yuzaga kelishi bilan; 2) Fan – texnikani paydo bo'lishi va taraqqiyoti bilan; 3) Farmatsiyalarni o'zgarib borishi bilan.

Inson faoliyatini ko'rinishi sifatida kasbning o'zi nima? degan savol berar ekan Gurevich K.M. unga shunday javob berishga urinadi.

Mehnatni taqsimlanishi natijasida kasblar ajralib chiqdi va bu jarayon hamon davom etmoqda. Bu mehnat faoliyati bilan bog'liq bo'lgan jarayonni kasb deb

yuritiladi. Kasb – bu o‘zoq davom etadigan mehnat kompleksining majburiyatidir. Ma’lum bir jamiyatdagi kasblarning yig‘indisi uning ehtiyojlarini qondiruvchi va jamiyatning xayotiy funksiyalarini ado etuvchi zaruriy jarayondir. Insonning kasbiy mehnati bu uning ijtimoiy mehnatdagi ishtirokini beradi. O‘zining mehnatida inson jismoniy va ruhiy imkoniyatlarini ko‘rsatib, qobiliyatlari va ijodini mehnatda tadbiq etgan holda o‘zining mehtaidan ijodiy qoniqishini olib keladi. Jamiyat o‘z navbatida xar bir mehnat qilgan shaxsni taqdirlab boradi. Mehnat sifati va soni jihatidan taqdirlanadi. Bu esa kasblar o‘rtasida bir xillik yo‘qligini ko‘rsatadi deb yozadi Gurevich K.M.⁴ Kasblarni paydo bo‘lishi va insonni unga bo‘lgan ehtiyojini borligi – bu insoniyatni va jamiyatlarni yashashining, hayot jarayonlarining ko‘rinishi va kelajagidir.

2 – savol. Kasbiy psixologiya fanining ob’ekti va predmeti.

Psixologiyaga umumiy tarzda baho bersak – bu inson faoliyatni ob’ektiv reallik sifatida aks ettirish qonunlari haqidagi fandır. Fandagi va amaliyotdagi differensial – integratsion jarayonlar psixologiyaning ko‘plab yo‘nalishlarini paydo bo‘lishiga olib keladi. Bularning har biri o‘zining mummolarini echadi, ularning alohida vazifalari, metodlari va tushuntirib beruvchi tamoillari mavjud. Eng asosiysi fanning mustaqil yo‘nalishlari paydo bo‘lib ularning o‘ziga xos predmeti mavjudligidir.

Kasb psixologiyasining predmeti – bu shaxsni kasbni egallashi bilan bog‘liq bo‘lgan o‘ziga xos tomonlari, qonuniyatlari, mexanizmlari xisoblanadi. Bundan kelib chiqib aytish mumkinki, kasb psixologiyasi – bu amaliy psixologiyaning alohida yo‘nalishi bo‘lib, shaxsni kasb tanlashining qonuniyatlarini shakllanishini, kasb tanlashni, bu kasbni egallashni, kasb mutaxassisini shakllanishi, baholanishini va shu kasbni egasi bo‘lishini, shuningdek kasbiy destrukturani o‘rganuvchi fan hisoblanadi.

Kasb psixologiyasining ob’ekti bu shaxs va kasb o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir, bu ta’sirning natijalarini o‘rganish hisoblanadi. Inson o‘z hayoti davomida kasb tanlar ekan, bu ikki jarayon o‘rtasida o‘zaro ta’sir sodir bo‘ladi. Bu o‘zaro ta’sirdan insonda qoniqish yoki qoniqmaslik jarayoni paydo bo‘ladi. Qoniqish insonni o‘z hayotini yaxshi qurishiga, undan o‘ziga xos foyda ko‘rishga olib keladi. Qoniqmaslik esa insonni o‘z kasbni o‘zgartirishga, boshqa kasbga o‘tishiga olib keladi. Inson ruhiyatidagi qoniqmaslik insonni ko‘plab kasbni almashtirishga, tanlagan kasbidan qoniqmaslikka olib keladi.

⁴ Гуревич К.М. Дифференциальная психология и психодиагностика. М., 2008 г. 21 с.

Kasb psixologiyasining ob'ekti bo'lgan shaxs va kasb o'rtasidagi o'zaro munosabat shaxsga xos bo'lgan psixologik xususiyatlar va individual – psixologik jarayonlarga va kasbga xos bo'lgan xususiyatlarga ham bog'liq bo'ladi. SHuni aytish joyizki kasbga xos bo'lgan psixologik o'ziga xos tomonlar ham mavjuddir. Deylik tikuvchilik kasbi uning o'ziga mos bo'lgan xususiyatlari mavjuddir. Bu kasb egasi materiallarni yaxshi bilishi, uni sifati va tikilish usullari, estetik va dizayn bilan bog'liq nozik tomonlarini xar doim sezib turadi. Demak tikuvchining psixologik xususiyati bu uning nozik tabligi, odamlarning ruhiyati bilan bog'liq didini yaxshi sezgan holda ishini bajarishi kerakligini ko'rsatadi. Tikuvchi insonni go'zal kiyimlar bilan bezatishga intiladi. Bu materialni tayyorlab beruvchi boshqa kasb egalari ham o'zlariga xos bo'lgan psixologik xususiyatlarga ega bo'ladilar. Albatta, ko'rinib turibdiki shaxs va kasb o'rtasidagi me'yoriy munosabat amalga oshirilayotgan ishlarni sifatini tashkil etadi.

Kasb psixologiyasini psixologiya fanining mustaqil yo'nalish ekanligini ko'rsatish uchun mehnat psixologiyasini, injinerlik psixologiyasini, pedagogik va yosh davrlar psixologiyasini predmeti va ob'ektini farqini ko'ramiz.

Psixologiya yo'nalishlari	Izlanish predmeti	O'rganish ob'ekti
Mehnat psixologiyasi	Mehnat faoliyatini qonuniyatini va xususiyatini o'rganadi	Mehnat faoliyati: uning psixofiziologik va bajarilish xarakteristikasi
Injenerlik psixologiyasi	Texnika va insonni o'zaro ta'sirini psixologik qonuniyatlaririni o'rganadi.	“Inson - mashina” tizimi
Pedagogik psixologiya	Ta'lim va tarbiyaning psixologik qonuniyatlarini o'rganadi	Tarbiyalanuvchilar
Yosh davrlari psixologiyasi	Shaxsni ontogenezdagi psixologik rivojlanishi qonuniyatlarini o'rganadi	Shaxsni ontogenezdagi psixologik rivojlanishi
Kasb psixologiyasi	Shaxsni kasb egasi bo'lib borishining psixologik qonuniyatlarini o'rganadi	Shaxsni “Inson - kasb” tizimidagi rivojlanishini o'rganadi

Kasb psixologiyasi bu fanlar predmeti va o'rganish ob'ekti bilan farqlanishi bilan birga ularni olib borayotgan tadqiqotlari yutuqlariga ham suyanadi. Kasb psixologiyasi o'zining predmetini o'rganishi orqali insonlarni kasb tanlashlariga yo'nalishlar berish mehnat psixologiyasiga, injinerlik psixologiyasiga o'z yordamini beradi.

Kasb psixologiyasining o'rganish predmeti shaxsga xos bo'lgan psixologik xususiyatlardan kelib chiqib kasbga insonni qiziqishini, bu kasbni egallash bilan bog'liq bo'lgan ehtiyojlar va manfaatlarni, maqsad va intilishlarini o'ganadi. Xar bir inson o'ziga yarasha individual ekanligini undagi psixologik xususiyatlar o'ziga xos jarayon ekanligini o'rganib boradi. Deylik ayrim yoshlar kasbni tez o'rgansa ayrimlari unchalik diqqat qilmaganligi, e'tiborsizligi tufayli kasbni o'rgana olmasligini ko'rish mumkin. Ayrim yoshlar nazariy jihatidan tez o'zlashtirsalar ayrimlari amaliyotda tez va yaxshi o'zlashtirib boradilar. Kasb tanlashda xam ayrimlar o'z maqsadlarini yaxshi anglamaganligi tufayli kasb tanlay olmaydi. Ayrimlarga qaysi kasb bo'lsa ham barbir, ular kasblarni yaxshi bilmaydilar.

3

- savol. Kasbga xos psixologik jarayonlar va ularni o'rganishga bo'lgan ehtiyojlar.

O'sib kelayotgan yoshlarni o'ziga xos bo'lgan dunyoqarashi borligini ajratib ham ko'rsatish zarur. Bu dunyoqarash ularni atrof – muhitga, tabiatdagi va jamiyatdagi hodisalarga qiziqishlaridan kelib chiqadi. O'z imkoniyatlarini to'g'ri baholay olgan insongina to'g'ri yo'lni tanlay oladi. Bu yoshlardagi tirishqoqlik, uddaburonlik, bilimga chanqoqlik, kuzatuvchanlik, o'zini sinab ko'rishga intilishi kabilarda yaqqol ko'zga tashlanadi.

Yoshlarda o'ziga xos ravishda ayrim kasblarga qiziqishlar shu kasb bilan bog'liq ayrim psixologik xususiyatlarda ko'zga tashlanadi. Masalan hozirda qaysi boladan so'rasang ko'proq men biznesmen bo'laman, o'zimni ishimni yo'lga qo'yaman deb javob beradi. Biznesmen bu savdo sotiq, ishni tashkil etish, o'zini mehnati bilan kapital ishlash hisoblanadi. Lekin bolalarda ko'proq mashinaga ega bo'lish, puldor bo'lish, xamma narsani bemalol sotib olish kabi tomonlar ko'zga tashlanadi. Buning ko'zga tashlanmas qiyinchiliklarini ular ko'ra olmaydilar. SHunday o'ziga xos bo'lgan tomonlar esa ularni qiziqtirib boradi. YOshlarni shunday tomonlarga qiziqib borishi ular orasida biznesmen bo'lishga xavas uyg'otadi. Xuddi shuningdek tikuvchilik kasbi yoki paxtani qayta ishlash, dizayner bo'lish kabi tomonlar ham yoshlarni qiziqishlaridan kelib chiqadi. Xar bir kasbni o'ziga hos bo'lgan psixologik tomonlari borki bu yoshlarni doim o'ziga tortib turadi.

Yoshlardagi xavas, qiziqish ularni shu kasbni egallashga intiltirib turadi. Zukko yoshlar shu kasbga tegishli bo'lgan bilimlarni eng avvalo kuzatishlar, so'rab bilishlar, kitoblardan o'qish orqali, hozirda esa internet orqali bilishga xarakat qiladilar. O'zlari qiziqqan kasblari haqida ko'plab ma'lumotlar to'playdilar. Yoshlarni biror bir narsani yaratuvchanlik qiziqishi injinerlik yoki uning biror bir yo'nalishiga etaklaydi. Hozirda dunyoda ko'plab yangiliklar yaratilmoqdaki yoshlar va ularning diqqatlari doimo qiziqishlaridan kelib chiqqan holda shu ob'ektlarga qaratilmoqda. Har bir sohaning o'ziga xos bo'lgan qiziqarli tomonlari mavjuddir. Pedagog ham bolalarga etkazib berishi kerak bo'lgan bilimlarni sifatli, qiziqarli, etib boradigan qilib darslarni o'tkazishga va o'sib kelayotgan yoshlar o'rtasidan yaxshi kadrlar yaratishni orzu qiladi. Pedagog tarbiyalagan bolalar o'z qiziqishlaridan kelib chiqqan holda jamiyatga ko'plab yangiliklar kiritishi mumkin bo'ladi. Pedagog esa shunday kadr yaratib bera olganidan fahrlanadi. Demak ko'rinib turibdiki yoshlarni kasbga etaklovchi ehtiyojlardan biri uning qiziqishlari hisoblanadi. Bu esa insonni biror bir narsaga etilib kelgan ehtiyojlaridan kelib chiqadi. Bolalar o'sib borgan sari ma'lum bir taraqqiyot yo'lini bosib o'tadilar. Pedagogik sotsiologiyada aytilganidek bola tarbiyasiga o'z ta'sirini o'tkazayotgan omillar uni o'ylashga, o'z manfaatlari yo'lida mehnat qilishga majburlaydi. Etilib kelayotgan yoshlardagi o'zgarish ular da ijtimoiy jarayonlarga va bu jarayonlardagi o'z o'rnini bilishga chorlaydi. Katta bo'layotgan, aql – farosatga ega farzand kelajagi haqida bosh qotiradi, hayol suradi, kelajagini rejalashtiradi. Bular esa unda ko'plab ehtiyojlarni paydo qiladi. Bolalik davridan o'smirlilik va o'sprinlik davrlariga o'tib borayotgan farzandda psixologik va eng asosiysi anotomik – fiziologik o'zgarishlar yuz bera boshlaydi. Endi yoshlar o'zidagi tabiiy, ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy ehtiyojlar tizimini seza boradi. Bu qator ehtiyojlardan biri yoshlarni kasb orqali o'zini ta'minlash ehtiyoji hisoblanadi. Bu ehtiyoj yoshlarni kasb tanlashga, o'z hayotini go'zal qilib yashashga majburlaydi. Aks holda ular da jamiyatga zid bo'lgan jarayonlar paydo bo'ladi.

Yoshlarni kasb egallashi nafaqat ularning ehtiyoji balki jamiyatning ham ehtiyoji hisoblanadi. Shuning uchun jamiyat o'z ishlab chiqaruvchilarini yaratishi zarur jarayonga aylanadi. Jamiyat ishlab chiqarish orqali yashaydi va hayot kechiradi. Jamiyat ehtiyojlari har doim o'sib boradi. Uni qondirishning yagona yo'li kasb egalarini tarbiyalash, ularning qiziqishlaridan kelib chiqqan holda yangidan yangi kasblarni yaratish hisoblanadi. Shuning uchun ham boshqa rivojlangan davlatlarda ko'plab yangi kasblar paydo bo'ladi va jamiyat ehtiyojlarini qondirishga intiladi.

Jamiyatdagi ko'plab ehtiyojlar shu kasbga kerak bo'lgan kadrlarni yaratishni talab qiladi. Bu esa yoshlarda, ularning qiziqishlarida va maqsadlarida o'z aksini topadi. Jamiyatda yaratuvchanlikka xos bo'lgan mehnat qadrlanadi. Jamiyat uchun

yaratilayotgan mahsulotlar va ularni tashkil etish ko‘plab kasblarni paydo qiladi. Demak, ko‘rinib turibdiki inson va jamiyat ehtiyojlari uzviy ravishda bog‘liq jarayonlar ekan.

Yoshlarning qiziqishi, maqsad va manfaatlari o‘z dunyoqarashlariga kerak bo‘lgan kasbni tanlashga, bu kasbga hos bo‘lgan psixologik tamonlarni bilishga intilirib turadi. Kasbiy psixologiya har bir kasbga xos bo‘lgan psixologik jarayonlarni o‘rganib ularni tahlil qilib boradi.

4 - Savol. Kasbiy psixologiya fanining kelajagi va hozirgi zamon talablari.

Kasb psixologiyasi fani haqida so‘z ketganda shuni ta’kidlash kerakki bu fanning kelajagi hali oldinda. Chunki jamiyat yashar ekan unda kasblarga bo‘lgan zaruriyati mavjud ekan, bu kasblarni tanlash, yo‘l – yo‘riq berish zaruriy jarayon bo‘lib qolaveradi. Ko‘plab yangi kasblar paydo bo‘ladi va ularni o‘rganishga ehtiyojlar ham zaruriy jarayonlar bo‘lib qoladi. SHarq allomalaridan biri bo‘lgan Nizomiy Ganjaviy shunday jummlalarni yozgan edi:

O‘qib o‘rganilgan har bitta hunar,
Hunarmandga bir kun foyda keltirar!

Hunaringdan bir kun etarsan baxtga,
Hunarsiz kim etar toj ila taxtga? !⁵

Insonni baxtga olib keluvchi, uning yashashini yaxshilovchi – uning kasbi, ortirgan xunari ekanligini Sharqning buyuuk faylasuf olimi Farobiy ham o‘z asarlarida ko‘rsatib o‘tgan edi. “Juz’iy narsalar eng etuk baxtga- saodatga olib boruvchi fazilatli san’at (kasb - xunar) lardir.”⁶ Bu fikrlarning o‘zi ham insonni kasb – hunar ortirishi uning eng asosiy burchi ekanligini ko‘rsatadi. Lekin kasbga qiziqmaydigan, takasaltang, ish yoqmas yoshlar ham yo‘q emas. Ularning jamiyatga, oilasiga foydasidan ko‘ra ziyoni kattadir.

Hozirda O‘zbekistonda ham yoshlarni ta’lim va kasb bilan ta’minlash masalasi dolzarb masalalardan bo‘lib turibdi. O‘z kasbini egallay olmagan ko‘plab yoshlarni xunarli qilish, ulardan jamiyatga keladigan foydalarni ta’minlash, ota – ona, mahalla, jamiyat oldida turgan katta masalalardan biri hisoblanadi. Kasbga qiziqish, undan manfaat topish insonning o‘ziga, qolaversa ota – onasiga,

⁵ Одоб бўстони ва ахлоқ гулистони. Т., 1994 й. 20 б.

⁶ Абу Наср Фаробий Фозил одамлар шаҳри Т., 1993 й. 186 б

jamiyatga kerakligini anglash muhim vazifalardan hisoblanadi. Bular esa yoshlar oldiga ko‘plab vazifalarni qo‘yadi:

- 1) O‘zi uchun foydali bo‘lgan kasbni to‘g‘ri tanlab olishni;
- 2) Bu kasbni yaxshi egallashni va o‘z kasbni ustasi bo‘lib etishishni;
- 3) Kasbi haqida ko‘plab bilimlarni egallashni;
- 4) Kasbiga ijodiy yondosha olishni;
- 5) Mehnatsevar, o‘z ishini o‘zi tashkil qila oluvchi, kasbiga xos ahloqni egallashi;
- 6) O‘zining shogirdlarini yaratishga intilishi;
- 7) Jamiyatga va ota – onasiga yaxshi nomlar bilan maqtoov olib kelishi;
- 8) Kelajakda nafaqaga chiqishga ehtiyojlar paydo bo‘lganda uning ishlarini davom ettiruvchi shogirdlarni yaratishi va o‘z maktabini qoldirishi;
- 9) Kasbini o‘ziga xizmat qiluvchi va kelajagini ta‘minlovchi xunar sifatida shakllantirishi;

Bu kabi talablar yoshlarga ko‘pgina imkoniyatni yaratib beradi. Kasbga bo‘lgan ehtiyoj yoshlarni oldiga qo‘yadigan talablar bilan uzviy bog‘liqdir. YOshlar o‘zlariga yoqqan kasblarni tanlaganlardagina unga qiziqadilar va unda o‘zlariga foyda ko‘radilar.

Kasb psixologiyasi ham aynan shunday talablardan kelib chiqqan holda rivoj topib boradi. Kasb psixologiyasining kelajagi bu jamiyatdagi ehtiyojlar va manfaatlar bilan bog‘langandir. Bu eng avvalo quyidagilar bilan bog‘liq:

- Jamiyat taraqqiyoti bilan
- Aholini o‘sib borishi bilan
- Talab va ehtiyojlar bilan
- Yoshlarni kasb tanlashlari bilan
- Fan va texnikani taraqqiyoti bilan
- Yoshlarni bilim darajasi bilan
- Yoshlarda jamiyatga foyda keltirishni anglashlari bilan
- Yoshlarni o‘z hayotlarini farovonlashtirishga intilishlari bilan
- Katta avlod va yosh avlod o‘rtasidagi ustoz – shogird munosabatlari bilan
- Jamiyatni yoshlarga beradigan e‘tibori bilan
- Yangi faoliyat turlarini paydo bo‘lishi bilan
- Mehnatni to‘g‘ri tashkil etish bilan
- Jamiyatga ehtiyoj sifatida paydo bo‘layotgan yangi kasblarni shakllanishi bilan va sh.k.

Kasb psixologiyasi bu kasblar bo‘lar ekan ularni yoshlarga etkazib beradigan asosiy psixologik fan sifatida rivojlanib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A.Jalolov. Kasb qanday tanlanadi? T., 2010 y. 62 b.
2. I.A.Karimov Barkamol avlod – O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori. T.,1998 y. 17 b.
3. Kaykovus. “Qobusnoma” T., 1994 y. 26 b.
4. Gurevich K.M. Differensialnaya psixologiya i psixodiagnostika. M.,2008 g. 21 s.
- 5.Odob bo‘stoni va ahloq gulistoni. T., 1994 y. 20 b.
- 6.Abu Nasr Farobiy. Fozil odamlar shahri T., 1993 y. 186 b